

International Finance and Accounting

Volume 2020 | Issue 2

Article 26

4-1-2020

IMPROVING THE PREPARATION OF CONSOLIDATED FINANCIAL STATEMENTS IN INSURANCE COMPANIES IN ACCORDANCE WITH THE REQUIREMENTS OF IFRS

I. Ochilov

Tashkent Financial Institute

Follow this and additional works at: <https://uzjournals.edu.uz/interfinance>

Recommended Citation

Ochilov, I. (2020) "IMPROVING THE PREPARATION OF CONSOLIDATED FINANCIAL STATEMENTS IN INSURANCE COMPANIES IN ACCORDANCE WITH THE REQUIREMENTS OF IFRS," *International Finance and Accounting*: Vol. 2020 : Iss. 2 , Article 26.

Available at: <https://uzjournals.edu.uz/interfinance/vol2020/iss2/26>

This Article is brought to you for free and open access by 2030 Uzbekistan Research Online. It has been accepted for inclusion in International Finance and Accounting by an authorized editor of 2030 Uzbekistan Research Online. For more information, please contact sh.erkinov@edu.uz.

Очилов И.К. – ТМИ, и.ф.н., доц.

МҲХС ТАЛАБЛАРИ БЎЙИЧА СУҒУРТА КОМПАНИЯЛАРИДА КОНСОЛИДАЦИЯЛАНГАН МОЛИЯВИЙ ҲИСОБОТНИ ТУЗИШНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Мазкур мақолада молиявий ҳисобот халқаро стандартлари талаблари доирасида суғурта компанияларида консолидацияланган молиявий ҳисоботни тузишнинг назарий ва методологик жиҳатлари, суғурта компанияларининг инвестицияларини ҳисобга олиш усуллари ёритилган. Суғурта компанияларининг консолидациялаш молиявий ҳисоботини тузиш методикаси, уни ҳисоб-китоби ҳамда консолидациялаш босқичлари ёритиб берилган. Суғурта компанияларининг хусусиятларини инобатга олган ҳолда молиявий натижаларини, активлари ва мажбуриятларини ва пул оқимларини консолидация қилишда ҳамда молиявий ҳисоботни тузиш борасидаги муаммоларни бартараф этиш йўналишлари ишлаб чиқилган.

Таянч сўз ва иборалар: консолидациялашган молиявий ҳисобот (КМХ), назорат, биргаликдаги назорат, улуш бўйича иштирок, аҳамиятли таъсир, пропорционал консолидациялаш, қўшма фаолият, гуруҳлар ичидаги операцияларини элиминирлаш, бизнес бирлашув, сегмент бўйича ҳисобот, алоҳида молиявий ҳисоботлар, акциядорлик жамияти, молиявий инструментлар, суғурта шартномалари, активлари ва мажбуриятлар, даромад ва харажатлар, компаниялар гуруҳининг молиявий ҳисоботи.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СОСТАВЛЕНИЯ КОНСОЛИДИРОВАННОЙ ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ В СТРАХОВЫХ КОМПАНИЯХ В СООТВЕТСТВИИ С ТРЕБОВАНИЯМИ МСФО

В данной статье описываются теоретические и методологические аспекты составления консолидированной финансовой отчетности в страховых компаниях в соответствии с требованиями международных стандартов финансовой отчетности и способы расчета инвестиций страховых компаний. Описаны методы составления консолидированной финансовой отчетности страховых компаний, их расчет и этапы консолидации. Рассмотрены пути решения проблем консолидации финансовых результатов, активов и пассивов, денежных потоков и финансовой отчетности с учетом специфики деятельности страховых компаний.

Ключевые слова: консолидированная финансовая отчетность (КФО), контроль, совместный контроль, доленое участие, неконтролирующая доля, существенное влияние, совместный контроль, элиминирование внутригрупповых операций, пропорциональная консолидация, совместное предприятие, объединение бизнеса, сегментный отчет, отдельная финансовая отчетность, акционерный капитал, финансовые инструменты, договоры страхования, активы и обязательства, доходы и расходы, финансовая отчетность группы компаний.

IMPROVING THE PREPARATION OF CONSOLIDATED FINANCIAL STATEMENTS IN INSURANCE COMPANIES IN ACCORDANCE WITH THE REQUIREMENTS OF IFRS

This article describes the theoretical and methodological aspects of the preparation of consolidated financial statements in insurance companies in accordance with the requirements of international financial reporting standards and methods of calculating the investments of insurance companies. The methods of compiling the consolidated financial statements of insurance companies, their calculation and the stages of consolidation are described. The ways of solving the problems of consolidating financial results, assets and liabilities, cash flows and financial statements taking into account the specifics of the activities of insurance companies are considered.

Key words: consolidated financial statements (CFS), control, joint control, equity participation, non-controlling interest, significant influence, joint companies, elimination of intra-group transactions, proportional consolidation, joint venture, business combination, segment report, separate financial statements, equity, financial instruments, insurance contracts, assets and liabilities, income and expenses, financial statements of a group of companies.

Кириш

Республикаимиз иқтисодиётини модернизация қилишнинг асосий йўналишларидан бири, бошқарувни тўғри йўлга қўйиш ҳисобланади. Мамлакатимизда ҳисоб-китобларни тизимли олиб бориш ва тўлов интизомини мустаҳкамлашга доир ҳуқуқий асослар яратилган, яъни “Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида”ги қонун ҳамда “Бухгалтерия ҳисобини миллий стандартлари” ишлаб чиқилган.

Жаҳон мамлакатлари тажрибасидан маълумки, корхоналарни самарали бошқаришда кўпроқ уларни йирик гуруҳларга бирлаштирган ҳолда тузиш мақсадга мувофиқдир. Бунда икки ёки ундан ортиқ компания молиявий-иқтисодий жиҳатдан бир компания ёки молия гуруҳлари остида бирлашади. Хўжалик юритувчи субъектлар гуруҳининг бош корхона назорати остида бирлашуви юз берса, консолидациялашган молиявий ҳисобот тузилади.

Консолидацияланган молиявий ҳисоботни тузишнинг асосий мақсади – корпорация фаолияти натижаларини ва молиявий ҳолатини тўлиғича очиқ беришдан иборатдир. Афсуски, ҳозирда амал қилиб турган консолидацияланган молиявий ҳисобот тузиш услубияти МҲХС талаблари даражасида тўлиқ жавоб бермайди.

Консолидациялашган молиявий ҳисоботларнинг вужудга келишига асосий сабаблар:

- бу холдинг бизнесинг ривожланиши, турли хил бизнесларни юридик бўлақларга бўлиш ва иқтисодий бирлаштириш жараёнидан молиявий наф олиш мақсадида активлар ҳамда капитални сингдириш ёки бирлаштириш;
- инфляция шароитида турли мамлакатлар валюта курсларининг доимий ўзгариб туриши корпорация фойдасининг тақсимланиши тортишувли жараён эканлиги;

- турли мамлакатлар ва федерал бошқарув тизими мавжуд давлатларда бухгалтерия ҳисобини юритиш ва ҳисоботларни тузнинг ягона усуллари ҳамда тартиби мавжуд эмаслиги[8].

“АҚШда XX асрнинг бошларида юқоридаги муоммоли вазиятлар вужудга келиши, биринчи бор 1899 йилда АҚШнинг Нью-Жерси штатида корпорациялар (холдинг) шаклидаги иқтисодий бирлашуви асосида компаниялар тузилди, яъни, “Стандард Ойл” Бош корхона (компания) си таркибида 41 та шўъба корхоналар ва бир қатор қарам тадбиркорлик субъектилардан иборатмолия гуруҳлари ташкил топган. Шу нуқтаи назардан Америка Қўшма Штатлари консолидацияланган молиявий ҳисоботнинг “БЕШИГИ” деб ҳисобланади. 1903 йил 12 март ҳолатига АҚШдаги “У.С.Стеел” компанияси бир қатор хорижий филиалларга эга бўлди, унинг умумий капиталлашуви 1 миллиард АҚШ долларида ошади ва у дунёдаги энг йирик компания сифатида тарихда биринчи марта консолидацияланган молиявий ҳисобот тузган” [8].Консолидацияланган молиявий ҳисобот 1970 йилда қабул қилинган “Консолидацияланган молиявий ҳисобот” номли 3-сон БҲХС(IAS) қабул қилинишидан кейин илк мартаба қонуний кучга эга бўлди. 1979 йилда 3-сон БҲХС(IAS) “Консолидацияланган молиявий ҳисобот ва шўъба корхоналарга қўйилган инвестициялар ҳисоби” номли 27-сон БҲХС(IAS)га ўзгартирилди, шу билан биргаликда 1983 йилда Европа Иттифоқининг (ЕИ) “Консолидацияланган счётлар” номли 7-сон Директиваси қабул қилинди[8].

Халқаро ҳисоб андозаларига кўра, консолидацияланган молиявий ҳисобот бош корхона раҳбарлигидаги корхоналар гуруҳи учун умумлаштирилган молиявий ҳисоботни тайёрлаш ва тақдим этиш билан шуғулланади. Консолидацияланган молиявий ҳисобот моддалари корхоналар гуруҳидаги молиявий аҳвол, операциялар натижалари ва молиявий аҳволдаги ўзгаришга оид ахборотга бўлган эҳтиёжни қондириш мақсадида шакллантирилади.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили

Суғурта компаниялари учун молиявий ҳисоботларнинг ўзгариши бухгалтерия ҳисобини уйғунлаштиришни ривожлантириш билан боғлиқ бўлади. Туркияда фаолият олиб борган суғурта компаниялари жаҳон молиявий бозорида рақобатлашаётганлиги сабабли улар учун МҲХСнинг сўнгги ўзгаришларини тушуниш муҳим ҳисобланади[11]. Компанияларда харажатларни минималлаштиришга қаратилган шартнома тузиш амалиётлари консолидацияланган молиявий ҳисоботни шакллантиришда муҳим рол ўйнайди. Шу нуқтаи назардан келиб чиққан ҳолда, консолидация эҳтимоллиги ўзаро қафолатлар, раҳбариятнинг фирма капиталидаги улуши ва суғурта ташкилотлари сони ва тури мавжудлиги билан боғлиқ [12]. Консолидациялашган молиявий ҳисоботни тузиш масалалари кўпгина иқтисодчи олимлар томонидан ўрганилган. Хусусан иқтисодчи олимлар А.Ибрагимов, И.Очилов, И.Қўзиев ва Н.Ризаевлар “шўъба корхоналар,

филиаллар ва вакилликларга эга бўлган корхоналар консолидациялашган молиявий ҳисобот тузади” деб таъкидлашган[3].

И.Н.Қўзиев ва И.Авезовнинг фикрича “Консолдациялашган ҳисобот-бош, шўъба, ҳамкорликда назорат қилинадиган ва шўъба жамиятларда тузилган ҳисоботларнинг маълумотларини ўзида акс эттиради. Бунинг устига ҳисобот мулк ва молиявий аҳвол, шунингдек, фаолият натижалари компаниялар бош ва шўъба корхоналари гуруҳи бир бутун ҳолда кўриниши учун тузилиши керак”лигини таъкидлаб, ҳисоботларни консалидациялашга таъриф берган [4]. А.З.Авлоқулов, Д.Х.Азларовларнинг фикрича ривожланган мамлакатлар тажрибасида корхоналарни самарали бошқариш, уларни йирик молия гуруҳларига бирлаштиришкенг тарқалганлиги таъкидлаб, “Консолидацияланган молиявий ҳисоботни тузишнинг асосий мақсади – корпорация фаолияти натижаларини ва молиявий ҳолатини тўлиғича очиб беришдан иборатдир. Консолидацияланган молиявий ҳисобот иқтисодий ва молиявий жиҳатдан бир-бирига боғлиқ бўлган бир нечта компанияларнинг гуруҳи хусусида умумий маълумот олишни таъминлаб, ушбу компаниялар гуруҳининг фаолияти натижалари ва истикболини ўзида акс эттиради” деб таъриф берганлар [6].

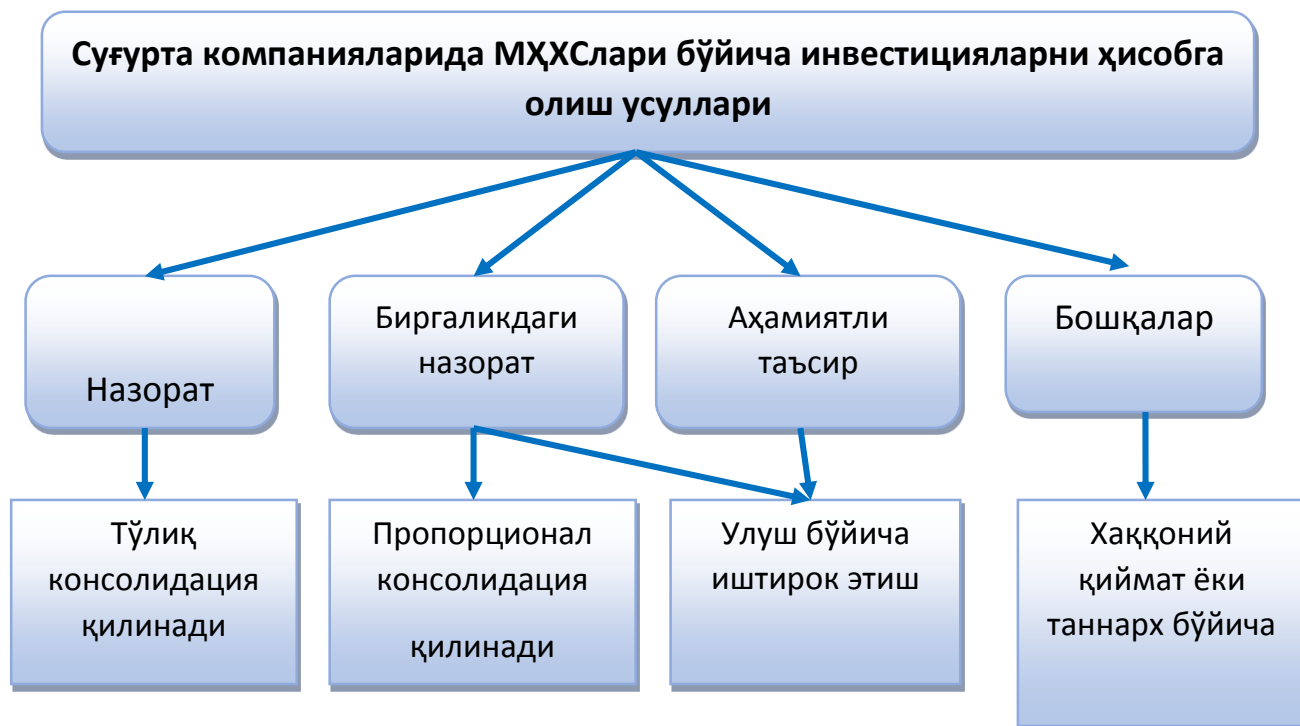
С.Н.Ташназаров консолидациялашган молиявий ҳисоботни тузиш ва тақдим қилиш жараёнида “... “5 та пакет стандарт” таркибига кирувчи стандарт ҳисобланади ва уларнинг бирининг қўлланилиши бошқасининг ҳам қўлланилишини тақозо қилади: “Консолидациялашган молиявий ҳисобот” тўғрисидаги 10-сон МҲҲС, “Қўшма фаолият” тўғрисидаги 11-сон МҲҲС, “Бошқа компанияларга қатнашиш ҳиссаси тўғрисидаги ахборотларни очиклаш” тўғрисидаги 12-сон МҲҲС, “Алоҳида молиявий ҳисобот” тўғрисидаги 27-сон БҲҲС (IAS), “Ассоциациялашган компанияларга инвестициялар ва қўшма корхоналар” тўғрисидаги 28-сон БҲҲС (IAS)...” деб ўз муносабатларини билдирганлар [7].

Таҳлил ва натижалар

Корхоналарнинг бирлашуви деб, алоҳида бир корхонанинг иккинчисига қўшилиши ёки бир корхона иккинчи корхонанинг соф активлари ва ишлаб чиқариш фаолияти устидан назоратни сотиб олиш оқибатида бир иқтисодий бирликка қўйилишига айтилади. Бу, асосан, бирор-бир фаолият билан шуғулланаётган компаниянинг эгалари томонидан ушбу компания таркибида бир нечта майда мустақил корхоналарни ташкил этишга бўлган ҳаракатидан келиб чиқади. Бунинг натижасида солиқ тўловлари бўйича муайян тежаш юзага келади. Кўпчилик ҳолларда бизнеснинг кенгайиши зарурият ҳисобланади. Бундай вазиятда транснационал компаниялар ўз фаолиятини бутун жаҳон бўйлаб кенгайтиради. Корхоналарнинг бизнесининг кенгайиши ва қўшма фаолитини назорат қилишда консолидацияланган молиявий ҳисоботни тузиш талаб этилади. “... Корхоналар бирлашиши ва консолидацияланишига доир ҳисоботлар: Корхоналарнинг бирлашиши бўйича молиявий ҳисобот; консалидациялашган молиявий ҳисобот; қўшма корхоналарда иштирок этиш бўйича молиявий ҳисобот” тузилади [13].

Консолидацияланган молиявий ҳисоботни тузишнинг назарий ва методологик жиҳатларини “Жамланган (консолидацияланган) молиявий ҳисоботлар” тўғрисидаги 10-сон МҲХС, “Биргаликдаги фаолият бўйича келишувлар” тўғрисидаги 11-сон МҲХС, “Алоҳида молиявий ҳисоботлар” тўғрисидаги 27-сон БҲХС (IAS) ёки “Қарам тадбиркорлик субъектларидаги ва қўшма корхоналардаги инвестициялар” тўғрисидаги 28-сон БҲХС (IAS) деб, номланган стандартлар ўзида консолидацияланган молиявий ҳисоботни амалиётда қўлланилишига қўйилган талабларни очиқ беради.

Жумладан, “Қарам ташкилотлардаги ва қўшма корхоналардаги инвестициялар” тўғрисидаги 28-сон БҲХС (IAS) стандарти қарам ташкилотлардаги инвестицияларнинг бухгалтерия ҳисобини юритиш тартибини белгилаш ҳамда қарам ташкилотлар ва қўшма корхоналардаги инвестицияларни ҳисобга олишда улуш бўйича ҳисобга олиш усули қўлланилишига нисбатан талабларни белгилаш учун хизмат қилади (1-расм).

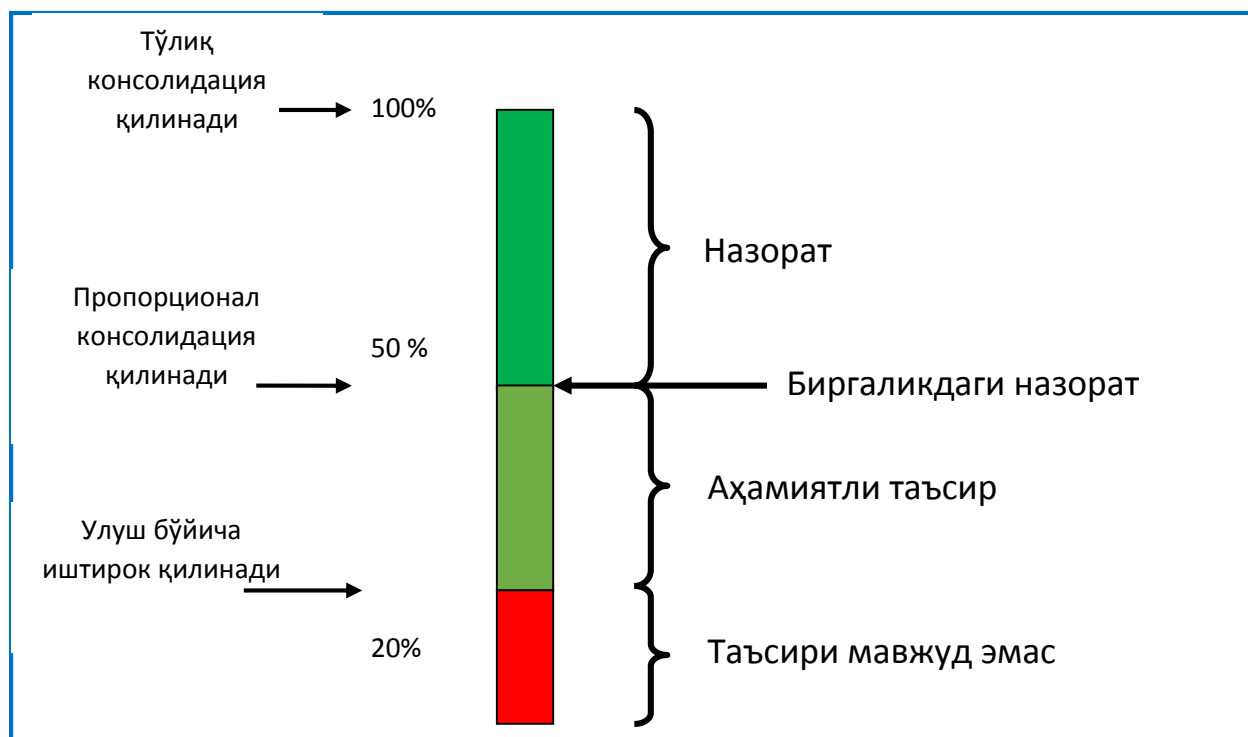

1-расм. Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига мувофиқ инвестицияларни ҳисобга олиш усуллари¹

“Қарам ташкилотлардаги ва қўшма корхоналардаги инвестициялар” тўғрисидаги 28-сон БҲХС (IAS)да консолидацияланган молиявий ҳисоботларга таъриф берилган. Ушбу стандартда “...гуруҳнинг молиявий ҳисоботлари бўлиб, унда бош ташкилот ва унинг шўъба ташкилотларининг активлари, мажбуриятлари, капитали, даромадлари, харажатлари ва пул оқимлари ягона иқтисодий фаолият юритувчи субъектга тегишли сифатида тақдим этилади” деб, консолидацияланган молиявий ҳисобот мазмуни очиқ берилган[10].

¹28-сонли “Қарам ташкилотлардаги ва қўшма корхоналардаги инвестициялар” БҲХС (IAS) стандартидаги маълумотлар асосида муаллиф ишланмаси

Бош компанияга қарам ташкилоттушунчасига “... бу шундай ташкилотки, бунда инвестор унинг устидан жиддий таъсирга эгадир” деб, таъриф берилган. Суғурта компанияси агарда, бевосита ёки билвосита, инвестиция объектида 20 фоиз ёки ундан кўпроқ овоз бериш ҳуқуқига эга бўлса, бундай ташкилот жиддий таъсирга эга деб ҳисобланади. Агарда суғурта компанияси, бевосита ёки билвосита (масалан шўъба ташкилотлари орқали), инвестиция объектида 20 фоиздан камроқ овоз бериш ҳуқуқига эга бўлса, бундай ташкилот жиддий таъсирга эга эмас деб ҳисобланади (2-расм).

2-расм. МҲХСлари талабларига асосан суғурта компанияларида инвестицияларни ҳисобга олиш, уларни назорат қилиш ва консолидациялаш механизми²

Суғурта компанияси жиддий таъсирнинг мавжудлиги одатда қуйидаги ҳолатнинг бирида ёки бир нечасида намоён бўлади³:

(а) инвестиция объектининг директорлар кенгашида ёки шўъба ўхшаш бошқарув органида вакилга эга бўлиш;

(б) сиёсатни ишлаб чиқиш жараёнида иштирок этиш, жумладан дивидендлар ёки бошқа тақсимотлар бўйича муҳокамаларда иштирок этиш;

(в) ташкилот билан унинг инвестиция объекти ўртасидаги аҳамиятли операциялар;

(г) раҳбарият ходимларининг ўзаро алмашинуви

²БҲХС (IAS)28 “Қарам ташкилотлардаги ва қўшма корхоналардаги инвестициялар”, МҲХС(IFRS) 10 “Жамланган (консолидацияланган) молиявий ҳисоботлар” ёки БҲХС (IAS) 27 “Алоҳида молиявий ҳисоботлар” стандартларидаги маълумотлар асосида муаллиф ишланмасы.

³БҲХС (IAS)28 “Қарам ташкилотлардаги ва қўшма корхоналардаги инвестициялар” стандартидаги маълумотлар асосида муаллиф ишланмасы

Суғурта компанияларининг биргаликдаги назорати деб, бу “... келишув устидан назоратнинг шарномада келишилган тақсимланиши” тушунилади. Суғурта компанияларида бундай тақсимлаш фақат тегишли операциялар тўғрисидаги қарорлар назоратни тақсимлаб олган томонларнинг яқдил розилигини талаб этадиган ҳолатда мавжуд бўлади (2-расм).

Суғурта компанияларида улуш бўйича ҳисобга олиш усули деб, бу бухгалтерия ҳисобининг усули бўлиб, ушбу усул бўйича инвестиция дастлаб таннархда ҳисобга олинади ва сўнгра инвесторнинг инвестиция объектининг соф активларидаги улушининг сотиб олишдан сўнгги ўзгаришларига тўғриланишига айтилади. Мазкур ҳолатда инвесторнинг фойда ёки зарари унинг инвестиция объектининг фойда ёки зараридаги улушини ўз ичига оладива инвесторнинг бошқа умумлашган даромади, унинг инвестиция объектининг бошқа умумлашган даромаддаги улушини ўз ичига олади.

Суғурта компанияларида аҳамиятли таъсир бу инвестиция объектининг молиявий ва операцион сиёсатининг қарорларида иштирок этиш даражасидир, аммо у ушбу сиёсатлар устидан назорат ёки биргаликдаги назорат бўлиб ҳисобланмайди.

Инвестиция объекти устидан биргаликдаги назоратга ёки аҳамиятли таъсирга эга бўлган инвесторлар ёки бош ташкилотнинг “Жамланган (консолидацияланган) молиявий ҳисоботлар” тўғрисидаги 10-сон МҲҲС ёки “Алоҳида молиявий ҳисоботлар” 27-сон БҲҲС (IAS)га мувофиқ тақдим қилинадиган жамланган (консолидацияланган) ва алоҳида молиявий ҳисоботларида ўзаробоғлиқ томонлар билан алоқалар, операциялар ва бундай операциялар бўйича мавжуд бўлган қолдиқлар, шу жумладан мажбуриятлар, тўғрисида маълумотлар очиб берилишини талаб этади.

Суғурта компанияларида қўшма фаолият, бу шундай биргаликдаги фаолият бўйича келишувки, бунда фаолиятнинг биргаликдаги назоратига эга томонлар фаолиятга тегишли активларга нисбатан ҳуқуқларга, мажбуриятлар учун бурчларга, эга бўладилар. Ушбу томонлар қўшма операторлар деб юритилади. Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандарти “Биргаликдаги фаолият бўйича келишувлар” тўғрисидаги 11-сон МҲҲС биргаликда назорат қилинадиган фаолият бўйича келишувларда (яъни биргаликдаги фаолият бўйича келишувларда) улушга эга бўлган тадбиркорлик субъектлари томонидан молиявий ҳисоботни тайёрлаш ва тақдим этиш тамойиларини белгилайди. Қўшма корхона - бу шундай биргаликдаги фаолият бўйича келишувки, бунда фаолиятнинг биргаликдаги назоратига эга томонлар фаолиятнинг соф активларига нисбатан ҳуқуқларга эга бўладилар (5-расм). Қўшма корхона иштирокчиси - бу қўшма корхонадаги томон бўлиб, у ушбу қўшма корхона устидан биргаликдаги назоратга эгадир. Ушбу томонлар қўшма тадбиркорлар деб юритилади.

Қўшма операторнинг қўшма фаолиятдаги ўз улушини тан олиши шартлари:

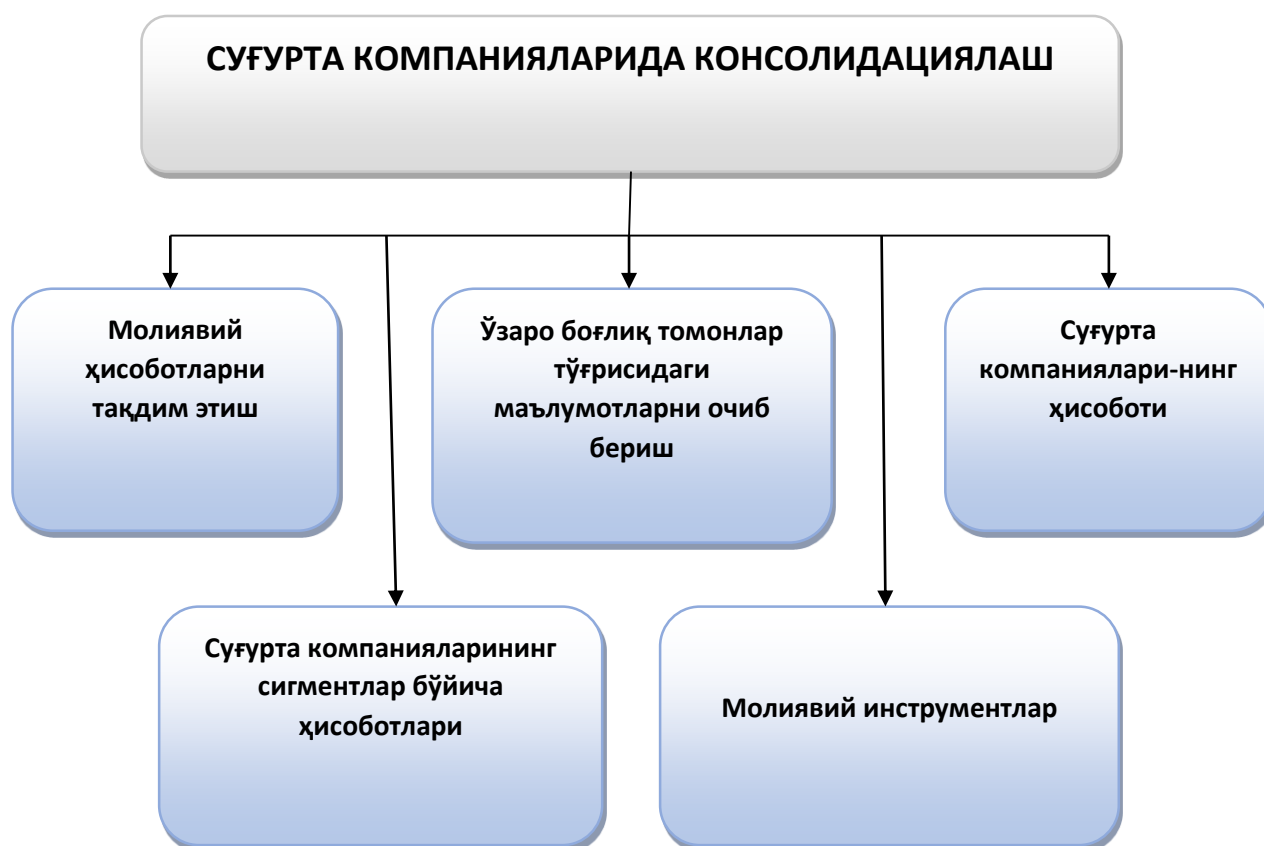
3-расм. Қўшма операторнинг қўшма фаолиятдаги ўз улушини тан олиши шартлари⁴

Тадбиркорлик субъекти, у иштирок этган биргаликдаги фаолият бўйича келишувнинг турини аниқлаши лозим. Биргаликдаги фаолият бўйича келишувни қўшма фаолият ёки қўшма корхона сифатида таснифлаш фаолиятдаги томонларнинг ҳуқуқлари ва мажбуриятларига боғлиқ бўлади.

Суғурта компанияларида консолидациялашган молиявий ҳисоботларни тузушда фойдаланиладиган МҲХСларни мақсадига қараб қўллаш кетма-кетлиги (4-расм):

1) Суғурта компанияларида консолидацияланган молиявий ҳисоботни тузишда “Молиявий ҳисоботларни тақдим этиш” тўғрисидаги 1-сон БҲХС (IAS) молиявий ҳисоботларни тақдим этишга нисбатан умумий талабларни, уларнинг тузилишига оид кўрсатмаларни ҳамда уларнинг мазмунига доир минимал талабларни ўрнатади ҳамда “Жамланган(консолидацияланган) молиявий ҳисоботлар” тўғрисидаги 10-сон МҲХС га мувофиқ жамланган молиявий ҳисоботларни тақдим этадиган ҳамда “Алоҳида молиявий ҳисоботлар” тўғрисидаги 27-сон БҲХС (IAS)га мувофиқ алоҳида молиявий ҳисоботларни тақдим этадиган хўжалик субъектларига, нисбатан бир хил тарзда қўлланилади (4-расм).

⁴“Биргаликдаги фаолият бўйича келишувлар” 11-сонли МҲХС асосида муаллиф ишланмаси

4-расм. Суғурта компанияларида консолидациялаган молиявий ҳисоботни тузишда қўлланиладиган МХХСлар⁵

Суғурта компанияларида консолидацияланган молиявий ҳисоботни тузишда “Сегмент бўйича ҳисобот” тўғрисидаги 14-сон МХХС молиявий ҳисобот фойдаланувчиларига ёрдам бериш учун молиявий маълумотларнинг сегментлари бўйича ҳисобот бериш тамойилларини (компания томонидан ишлаб чиқарилган суғурта маҳсулотлари ва хизматларнинг ҳар хил турлари ва у фаолият юритаётган турли жуғрофий ҳудудлар тўғрисидаги маълумотлар) ўрнатишдан иборат: 1) компаниянинг ўтган даврлардаги фаолиятини тушуниш; 2) компания фойдалари ва хатарларини баҳолаш; 3) умуман компания тўғрисида кўпроқ маълумотли қарорлар қабул қилиш. “Сегмент бўйича ҳисобот тўғрисида”ги 14-МХХС стандарти акциядорлик ёки қарз қимматли қоғозлари эркин сотиладиган компаниялар ва очиқ қимматли қоғозлар бозорида акционерлик ёки қарзли қимматли қоғозлар чиқариш жараёнида бўлган компаниялар томонидан қўлланилиши керак. Бундай компаниялар “оммавий” компаниялар деб аталади.

Суғурта компанияларидаагар шўба компанияси ўзи қимматли қоғозлари эркин муомалада бўладиган компания бўлса, у алоҳида молиявий ҳисоботида сегмент тўғрисидаги маълумотларни тақдим этади. Шунга ўхшаб, агар битта молиявий ҳисоботда қимматли қоғозлар эркин муомалада бўладиган компаниянинг молиявий ҳисоботи компаниянинг молиявий манфаатларига эга бўлган улушли усул (ширкат ёки қўшма корхона) ёрдамида тайёрланган бўлса,

⁵Манба: МХХСларидаги маълумотлар ҳамда тадқиқот натижалари асосида муаллиф ишланмаси

компаниянинг молиявий ҳисоботлари асосида сегмент тўғрисидаги маълумотлар фақат уларга тақдим этилиши керак. Агар акциядорлик усулида ҳисобот берилган ширкат ёки қўшма корхона ўзлари қимматли қоғозлар эркин муомалада бўладиган компаниялар бўлса, улар ўзларининг алоҳида молиявий ҳисоботларида сегмент тўғрисидаги маълумотларни тақдим этадилар.

Суғурта компаниясига агар консолидация қилинган молиявий ҳисобот ва бош компаниянинг алоҳида молиявий ҳисоботи тақдим этилса, сегмент тўғрисидаги маълумотлар фақат консолидация қилинган молиявий ҳисобот асосида тақдим этилиши керак. “Сегмент бўйича ҳисобот” тўғрисидаги 14-сон МҲХС халқаро молиявий ҳисобот стандартларига мос келадиган эълон қилинган молиявий ҳисоботларнинг тўлиқ тўпламларида қўлланилиши керак.

Суғурта компанияларида консолидациялаш молиявий ҳисоботларнинг тўлиқ тўплами бухгалтерия баланси, даромадлар тўғрисида ҳисобот, пул маблағлари оқими тўғрисида ҳисобот, капиталдаги ўзгаришларни кўрсатувчи ҳисобот ва 1-молиявий ҳисоботни тақдим этиш стандартига мувофиқ ёзувларни ўз ичига олади. Агар битта молиявий ҳисоботда қимматли қоғозлари эркин муомалада бўлган компаниянинг консолидацияланган молиявий ҳисоботи, шунингдек, бош ёки бир ёки бир нечта шўъба корхоналарнинг индивидуал молиявий ҳисоботлари бўлса, сегмент маълумотлари фақат консолидация қилинган молиявий ҳисобот асосида тақдим этилиши керак (4-расм).

2) Суғурта компанияларида консолидацияланган молиявий ҳисоботни тузишда “Ўзаро боғлиқ томонлар тўғрисидаги маълумотларни очиб бериш” тўғрисидаги 24-сон БҲХС (IAS) инвестиция объекти устидан биргаликдаги назоратга ёки жиддий таъсирга эга бўлган инвесторлар ёки бош ташкилотнинг “Жамланган (консолидацияланган) молиявий ҳисоботлар” тўғрисидаги 10-сон МҲХС ёки “Алоҳида молиявий ҳисоботлар” тўғрисидаги 27-сон БҲХС (IAS)га мувофиқ тақдим қилинадиган жамланган ва алоҳида молиявий ҳисоботларида ўзаро боғлиқ томонлар билан алоқалар, операциялар ва бундай операциялар бўйича мавжуд бўлган қолдиқлар, шу жумладан мажбуриятлар, тўғрисида маълумотлар очиб берилишга хизмат қилади. Гуруҳдаги бошқа ўзаро боғлиқ томон бўладиган тадбиркорлик субъектлари билан амалга ошириладиган операциялар ва бундай операциялар бўйича мавжуд бўлган қолдиқлар тадбиркорлик субъектининг молиявий ҳисоботларида очиб берилади. Гуруҳ ичидаги ўзаро боғлиқ томонлар билан операциялар ва улар бўйича мавжуд бўлган қолдиқлар гуруҳнинг жамланган молиявий ҳисоботлари тайёрланганида чиқариб ташланади (4-расм).

3) Суғурта компанияларида консолидацияланган молиявий ҳисоботни тузишда “Молиявий инструментлар: тақдим этиш” тўғрисидаги 32-сон БҲХС (IAS) стандартида мажбуриятлар ёки капитал сифатида тақдим этиш ҳамда молиявий активлар ва молиявий мажбуриятларни ўзаро ҳисоб-китоб қилиш тамойилларини белгилашдан иборат бўлиб, аммо “Жамланган (консолидацияланган) молиявий ҳисоботлар” тўғрисидаги 10-сон МҲХС, “Алоҳида молиявий ҳисоботлар” тўғрисидаги 27-сон БҲХС (IAS) ёки “Қарам тадбиркорлик субъектларидаги ва қўшма корхоналардаги инвестициялар”

тўғрисидаги 28-сон БҲХС (IAS) стандартларига мувофиқ ҳисобга олинadиган шуъба тадбиркорлик субъектлари, қарам тадбиркорлик субъектлари ёки қўшма корхоналардаги улушлар бўйича молиявий инструментларга ҳамда “Суғурта шартномалари” тўғрисидаги 4-сон МҲХСда таърифланган суғурта шартномаларига нисбатан қўлланилмайди.

Бирок, “Молиявий инструментлар: тақдим этиш” тўғрисидаги 32-сон БҲХС (IAS)и суғурта шартномаларига сингдирилган деривативларга нисбатан қўлланилади, агарда тўғрисидаги 9-сон МҲХС ташкилотдан уларни алоҳида ҳисобга олишни талаб этса.

Жамланган (консолидациялашган) ҳисобот тузиш талаб этиладиган ташкилотлар “Бошқа тадбиркорлик субъектларида иштирок этиш тўғрисидаги маълумотларни очиб бериш” тўғрисидаги 12-сон МҲХС талабларини қўлламайди. “Бизнес бирлашувлари” тўғрисидаги 3-сон МҲХС талаблари, “Жамланган (консолидациялашган) молиявий ҳисоботлар” 10-сон МҲХСда таърифланган, инвестицион тадбиркорлик субъекти томонидан ҳаққоний қийматидаги ўзгаришлар фойда ёки зарарда ҳисобга олиниши талаб этилган шуъба тадбиркорлик субъектидаги инвестицияни сотиб олишга нисбатан қўлланилмайди. “Молиявий инструментлар: Тан олиш ва баҳолаш” тўғрисидаги 39-сон БҲМС, “Жамланган молиявий ҳисоботлар” тўғрисидаги 10-сон МҲХС, “Алоҳида молиявий ҳисоботлар” тўғрисидаги 27-сон БҲХС (IAS) ёки “Қарам тадбиркорлик субъектларидаги ва қўшма корхоналардаги инвестициялар” тўғрисидаги 28-сон БҲХС (IAS)га мувофиқ ҳисобга олинadиган шуъба тадбиркорлик субъектларидаги, қарам тадбиркорлик субъектларидаги ва қўшма корхоналардаги улушларга нисбатан қўлланилмайди. Бирок, тадбиркорлик субъектлари 27-сон БҲХС (IAS) ёки 28-сон БҲХС (IAS) га мувофиқ “Молиявий инструментлар: Тан олиш ва баҳолаш” тўғрисидаги 39-сон БҲХС (IAS)стандарт бўйича ҳисобга олинadиган шуъба тадбиркорлик субъектидаги, қарам тадбиркорлик субъектидаги ёки қўшма корхонадаги улушга нисбатан 39-сон БҲХС (IAS) стандартни қўллаши лозим. Тадбиркорлик субъектлари шуъба тадбиркорлик субъектидаги, қарам тадбиркорлик субъектидаги ёки қўшма корхонадаги улуш бўйича деривативларга нисбатан ҳам 39-сон БҲХС (IAS) стандартни қўллаши лозим, бунда деривативлар “Молиявий инструментлар: тақдим этиш” тўғрисидаги 32-сон БҲХС (IAS)даги тадбиркорлик субъектининг улушли инструменти таърифини қаноатлантирмагунча(4-расм).

4) “Суғурта шартномалари” тўғрисидаги 17-сон МҲХС стандартининг мақсади ташкилотга шартномаларни ҳаққоний равишда тақдим этадиган тегишли маълумотларни тақдим этишдан иборат. Ушбу маълумотлар молиявий ҳисоботлардан фойдаланувчилар томонидан суғурта шартномаларининг ташкилотнинг молиявий ҳолатига, молиявий кўрсаткичларига ва пул оқимларига таъсирини баҳолаш учун хизмат қилади. “Суғурта шартномалари” тўғрисидаги 4(17)-сон МҲХС га мувофиқ суғурта компаниясининг, инвестицияларни ҳисобга олиш ва уни назорат қилиш усуллари, активлари ва мажбуриятларини ҳисобга олиш хусусиятларини инобатга олган ҳолда “Суғурта компанияларида консолидацияланган

молиявий ҳисобот” номли МҲХСни ишлаб чиқиш зарурат мавжуд (5-расм). Ўзбекистон Республикасининг ҳам “Суғурта компанияларида консалидацияланган молиявий ҳисобот” номли БҲМС ни ишлаб чиқиш ва амалиётга жорий этилишини ҳамда суғурта компанияларида консалидацияланган молиявий ҳисоботни тузиш ва тақдим қилиш босқичларини тақлиф қиламиз (5-расм).

ЕИнинг 7-Директиваси ҳамда 27-сон БҲХС (IAS)га биноан капиталларни бирлаштириш учун дастлабки бирлаштириш ёки капиталларнинг натижавий бирлаштирилиши номли англо-саксон усули қўлланилади.

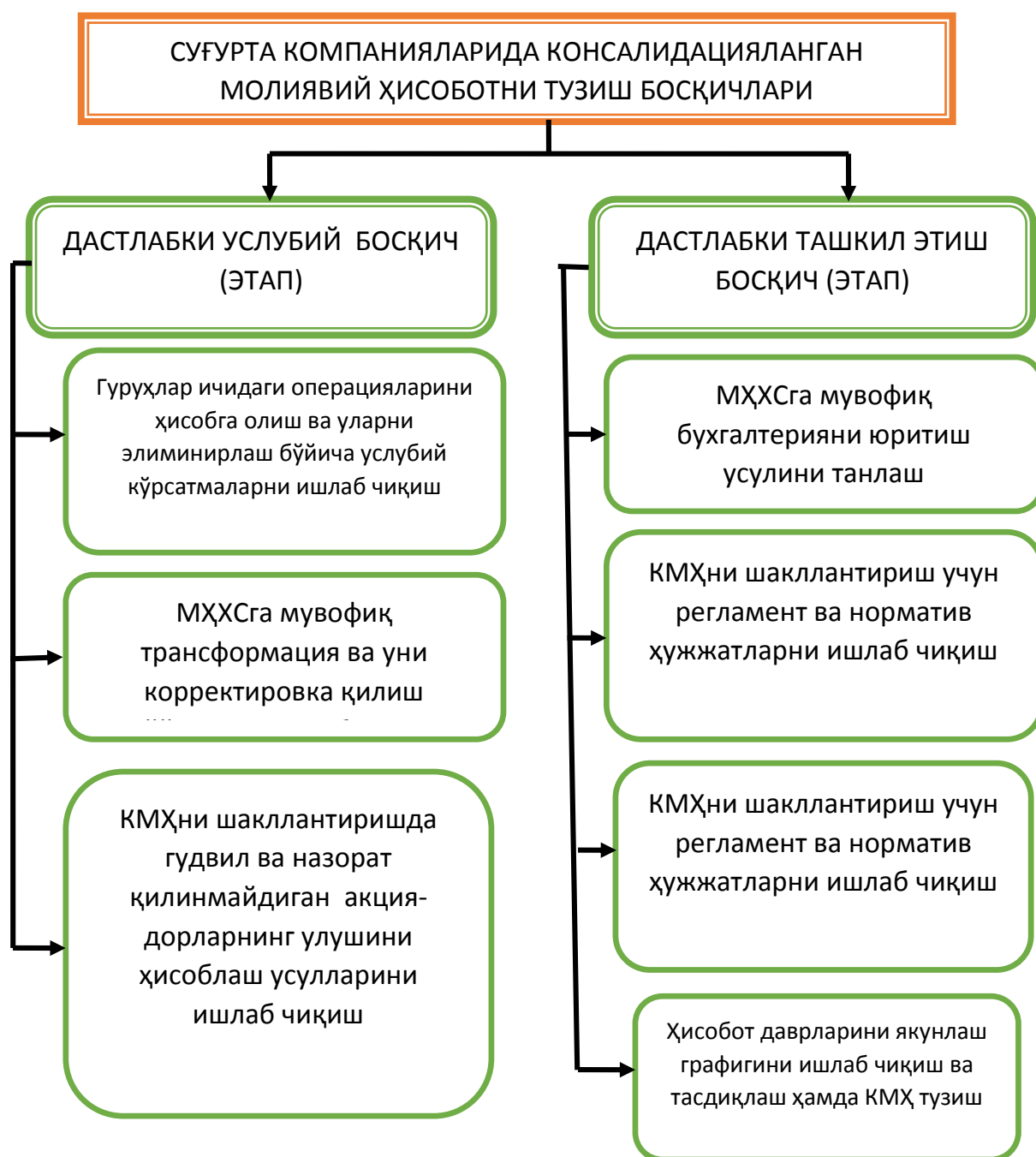
Консолидация натижасида учта ҳисоб-китоб амалга оширилади: 1) инвестицияларни чегириш. бунда элиминлаш усули қўлланилади; 2) иктисодий операцияларни чегириш. гуруҳ ичидаги олди-сотди операцияларини ҳисобдан чиқариш; 3) молиявий операцияларни чегириш. гуруҳ ичидаги ўзаро қарз муносабатларини чегириш. масалан, бош компания шўъба корхонага қарз берган. консолидацияланган молиявий ҳисоботда бу операцияни чегириш лозим.

1-жадвал

Суғурта компанияларида консолидация қилиш учун белгиланган шартлари [6]

Суғурта компаниясининг эгаликқилишдаражаси	Эгаликул уши	Бухгалтерия усуллари
Моддийтаъсирўқ, шунингучун капиталустиданиқтисодийназоратма вжудэмас	<20 %	Инвестицияларҳисоби ЛСМ тамойилибўйичаамалгаоширилади
Моддийтаъсирмавжуд, аммонаторатмавжудэмас	20 % дан 50 % гача	Инвестицияларҳисобисотиболишбаҳоси + Инвестиция қилинган компания фойдасиданулуш— олингандивидендларқўринишидаюрители
Назорат (маржириталҳукмронлик)	> 50 %	Гуруҳ консолидация қилинишикерак

Ўзбекистон Республикасининг суғурта компанияларида консолидацияланган ҳисоботни тузиш Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 1998 йил 28 декабрда 580-сон билан рўйхатга олинган “Консолидацияланган молиявий ҳисоботлар ва инвестицияларни шўъба хўжалик жамиятларида ҳисобга олиш” деб номланган 8-сон Ўзбекистон Республикаси Бухгалтерия ҳисоби миллий стандарти (БҲМС) билан тартибга солинади. Қуйидаги схемада суғурта компанияларида консалидацияланган молиявий ҳисоботни тузиш кетма-кетлиги ва унинг босқичлари келтирилган (5-расм):

5-расм. Суғурта компанияларида консалидацияланган молиявий ҳисоботни тузиш ва тақдим қилиш босқичлари⁶

Бунда назорат деганда улар фаолиятдан фойда олиш мақсадида хўжалик юритувчи субъектларнинг молиявий ва хўжалик сиёсатини белгилаш ҳуқуқи тушунилади, бош жамият томонидан назорат қилинадиган хўжалик юритувчи субъект эса шўъба хўжалик юритувчи субъект (шўъба корхона) деб номланади. Яъни консолидацияланган молиявий ҳисобот фақат бош жамиятда (асосий компанияда), улар мулкчилик туридан ва бош жамиятнинг ташкилий-ҳуқуқий шаклидан қатъий назар назорат қилинадиган шўъба корхоналар мавжуд бўлгандагина тузилади. Бунда юридик жиҳатдан мустақил ҳар бир

⁶МҲХСларидаги маълумотлар ҳамда тадқиқот натижалари асосида муаллиф ишланмаси

корхона, ўз операцияларининг бухгалтерия ҳисобини юритишлари ва уларнинг натижаларини алоҳида молиявий ҳисобот кўринишида расмийлаштиришлари шарт.

6-расм. Суғурта компанияларида консалидацияланган молиявий ҳисоботни трансформация қилиш ва тузишнинг якуний босқичи⁷

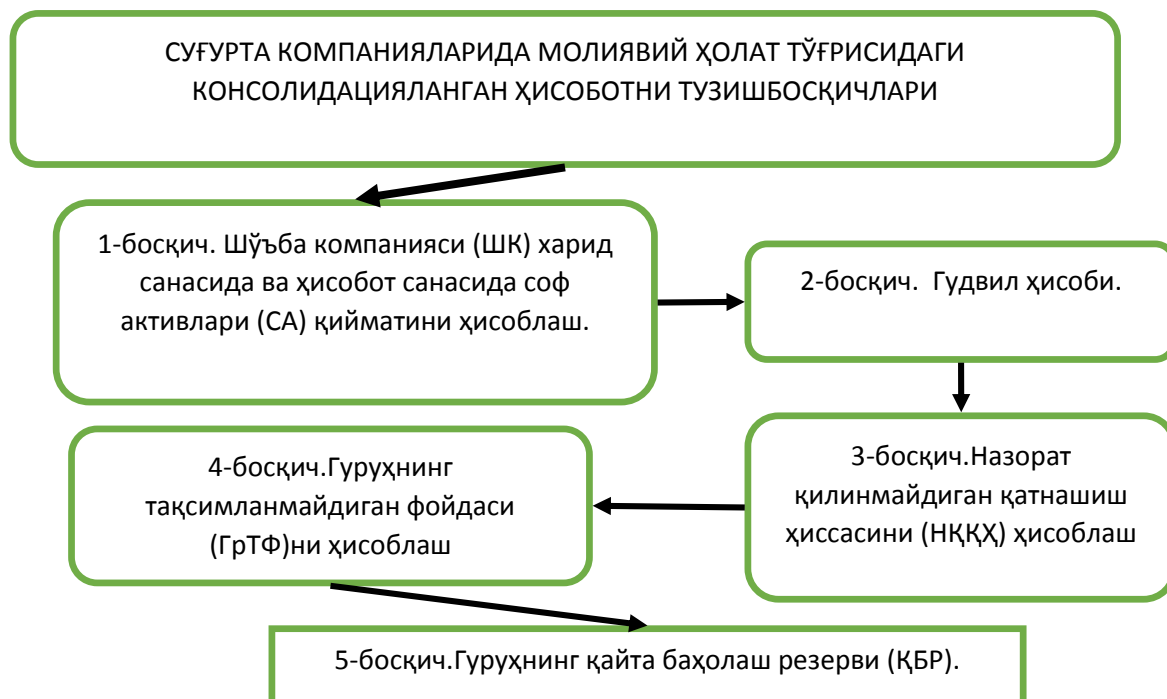
Суғурта компанияларида консолидацияланган ҳисоботни тузиш жараёнида консолидацияланган балансда ҳам бош корхона, ҳам шўъба

⁷МҲХСларидаги маълумотлар ҳамда тадқиқот натижалари асосида муаллиф ишланмаси

корхонанинг моддий қийматликлари кўрсатилган бўлади. Худди шундай молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисоботда “Сотиш ҳажми” моддаси ҳам бош корхона, ҳам шўъба корхона томонидан амалга оширилган сотиш ҳажмини ўз ичига олади.

Консолидациялашган балансни тайёрлаш вақтида бош ва шўъба корхоналарнинг маълум моддалари бирлаштирилади. Айрим моддалар бош ва шўъба корхоналар ўртасида юз берган муомалалар сифатида айрилиши (ҳисобдан чиқарилиши) мумкин. Масалан, бош компания назорати остида бўлган бир корхонани иккинчисига бўлган қарзи, улар орасидаги олди-сотди муомалалари. Ҳисобот тузиш жараёнида бундай хўжалик муомалалари ҳисобварақларнинг умумий натижасида акс эттирилмаслиги лозим. Чунки олди-сотди муомалалари, қарзни тўлаш ва уни олиш муомалалари компания ичидаги пул маблағларининг кўпайишига сабаб бўлади.

Масалан, Суғурта компанияларида молиявий ҳолат тўғрисида КМҲ тузишда қуйидаги дастлабки босқичлардаги ишлар амалга оширилади (9-расм):

9-расм. Молиявий ҳолат тўғрисида КМҲ тузишда дастлабки амалга ошириладиган ишларнинг босқичлари [7]

Юқоридаги 5 босқичдаги ҳисоб-китоблар амалга оширилгандан сўнг умумий қоидага мувофиқ бош компания ва шўъба компанияларнинг актив ва мажбуриятлари сатрлар бўйича коррективроқларни ҳисобга олиган ҳолда жамлаш орқали молиявий ҳолат тўғрисида консолидациялашган молиявий ҳисобот тузилади.

Қайта ҳисоблашларнинг олдини олиш мақсадида бир қатор муомалалар бўйича бартараф қилиш ёки тузатиш усулларида фойдаланиш тавсия этилади. Бош корхона ва шўъба корхона ўртасидаги операциялар бўйича такрорий ҳисоблашни инкор этиш мақсадида элиминлаш (чиқариб ташлаш)

усули ишлатилади. Шунинг таъкидлаб ўтиш лозимки, элиминлаш фақат консолидацияланган молиявий ҳисоботни тайёрлаш пайтида ишлатилади ва у бош корхона ҳамда шўъба корхонанинг ҳисоб регистрларида акс эттирилмайди. Ҳеч қандай консолидацияланган ҳисобот регистрлари юритилмайди. Гуруҳ ичидаги қолдиқ ва муомалалар ҳамда фойдаланилмай қолинган фойда натижасида юзага келган муомалаларнинг барчаси бутунлай ҳисобдан чиқарилиши лозим.

Агар консолидация пайтида ишлатилган молиявий ҳисоботлар ҳар хил ҳисобот саналарига тайёрланган бўлса, унда мавжуд муомалалар ва бошқа ушбу ҳисобот саналари ҳамда бош корхонанинг молиявий ҳисоботи санаси орасидаги давр ичида бўлиб ўтадиган, хўжалик фаолиятининг воқеалари натижаларига тузатиш киритилиши лозим. Лекин ҳар қандай ҳолатда ҳам ҳисобот саналари ўртасидаги фарқ муддати уч ойдан ортиқ бўлмаслиги лозим. Консолидацияланган молиявий ҳисоботларни ягона ҳисоб сиёсатини қўллаган ҳолда тайёрлаш лозим. Агар консолидацияланган ҳисоботларни тайёрлашда ягона ҳисоб сиёсатини қўллашнинг имконияти бўлмаса, бу ҳолат бошқа ҳисоб сиёсати қўлланилган ҳисоботнинг қисмлари бўйича ёритиб берилиши лозим.

Хулоса ва таклифлар

Суғурта компанияларининг хусусиятларини инобатга олиб, консолидацияланган молиявий ҳисоботларни ягона халқаро ҳисоб сиёсатини қўллаш учун 1998 йил 28 декабрда 580-сон билан рўйхатга олинган “Консолидацияланган молиявий ҳисоботлар ва инвестицияларни шўъба хўжалик жамиятларида ҳисобга олиш” деб номланган Ўзбекистон Республикасининг 8-сон Бухгалтерия ҳисоби миллий стандарти (БҲМС)ни МҲХС талаблари доирасида суғурта фаолиятининг ўзига хос жиҳатларини киритиш, молиявий бирлаштириш ва ўзига хос молиявий таҳлил қилиш кўрсаткичлари меъёри ҳужжатлар асосида ишлаб чиқишни талаб этади.

1) Ўзбекистон амалиётидаги суғурта компанияларининг консолидацияланган молиявий ҳисоботларини шаклланишидан олдин суғурта бозорида турли ихтисослашган суғурта компаниялари учун бухгалтерия маълумотларини халқаро амалиёт талаблари доирасида бир хиллигини ва уни таҳлил қилиш мезонларининг ягона тизимини таъминлаш;

2) Суғурта компанияларининг консолидацияланган молиявий ҳисоботларини тузишда иқтисодий уюшма қатнашчилари ўртасида амалга оширилган қайта суғурталаш операцияларининг айланмаси ва счетларидаги қолдиқларни чиқариб ташлаш ва унга тегишли бухгалтерия счетларига тузатишлар киритиш керак;

3) Суғурта компанияларининг иқтисодий бирлашув иштирокчиларининг “Суғурта шартномалари” 4-МҲХС 17)-сонга мувофиқ суғурта компанияларининг консолидацияланган молиявий ҳисоботларни шакллантириш тартиблари ва ҳисобот маълумотлари таққосланишини таъминлаш бўйича ягона низом ва йўриқномаларни ишлаб чиқиш керак;

4) Суғурта компанияларини консолидацияланган молиявий ҳисоботларни шакллантириш учун ягона услубий таъминот етишмовчилиги

сабабли, элиминирлаш мақсадида гуруҳ ичидаги операцияларни ҳисобга олиш ҳамда идентификациялаш масалалари бўйича услубий тавсиялар ва юқоридаги кетма-кетлиги ва консолидациялаш босқичларини амалиётга қўлаш зарур.

Хулоса қилиб айтганда, суғурта компаниялари гуруҳида фойдаланиладиган МҲХС ҳисобварақлари, бухгалтерия ҳисоб сиёсати ва ишчи жадвалининг яхлитлигини таъминлаш, МҲХСга мувофиқ ҳисоботларни юритиш ва молиявий ҳисоботларни тузишнинг энг мақбул усулини танлаш орқали консолидация тартибини оптималлаштиришга эришилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикасининг “Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида”ги Қонуни (янги таҳрири). 2016 йил 14 апрель. № 404.
2. Ибрагимов А.К., Каримов А.А., Ризаев Н.К., Имамова Н.М. — Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари. - Т.: “MOLIYA”, 2018 - 296 б.
3. Ибрагимов А.К., Очилов И.К., Қўзиёев И.Н., Ризаев Н.К. “Молиявий ва бошқарув ҳисоби”. Ўқув қўлланма. -Т.: “IQTISOD-MOLIYA”, 2002. -444 б.
4. Қўзиёев И.Н., Авазов И. Консолидациялашган молиявий ҳисобот тузишнинг назарий асослари. “Халқаро молия ва ҳисоб” илмий электрон журнали. № 4-5, август-октябрь, 2018 йил
5. Хўжабеков Н.Б. Бизнесни бирлаштиришда консолидациялашган молиявий ҳисоботларни такомиллаштириш: и.ф.н. илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация автореферати, Тошкент 2009.
6. Очилов И.К., Азларов Д.Х., Авлоқулов А.З. “Молиявий ҳисоб-2”. Ўқув қўлланма. -Т.: “IQTISOD-MOLIYA”, 2003. -326 б.
7. Ташназаров С.. Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари: Дарслик. – Тошкент:, 2019. – 555 б.
8. Пальгуйева Т. В. Консолидированная финансовая отчетность страховых компаний. Автореф. дисс. на соискание канд. экон. наук. Москва, 2009.-22 б.
9. Сборник отдельных МСФО, ЧАСТЬ 1 выпущенных на 1 января 2015 года. Ташкент, 2015, -235 б
10. Сборник отдельных МСФО, ЧАСТЬ 2 выпущенных на 1 января 2015 года (официальный перевод на русский язык Фонда МСФО), Ташкент, 2015, -257 б
11. Yigit BoraSenyigit. The Implementation of IFRS in the Turkish Insurance Industry. Procedia – Social and Behavioral Sciences. Volume 62, 24 October 2012, Pages 294-300.
12. JaninaMühl nickel, Gregor N.F.Weiß. Consolidation and systemic risk in the international insurance industry. Journal of Financial Stability. Volume 18, June 2015, Pages 187-202.
13. Тошназаров С. “Иқтисодийни модернизациялаш шароитида молиявий ҳисоботнинг назарий ва методологик асосларини такомиллаштириш” мавзусида иқтисодий фанлари доктори (DSc) диссертацияси автореферати, Тошкент.: 2019.- 66 б

